17. विद्याया: बुद्धिरुत्तमा

• अभ्यास (Exercise) •

1. (क) चत्वार: ब्राह्मणपुत्रा: आसन्।
   (ख) बुद्धि: विद्याया: उत्तमा।
   (ग) कुमारेषु चतुर्थ: सुबुद्धि: शास्त्रमूढ़: आसीत्।
   (घ) विद्यां विना धनादिकं न लभ्यते।
   (ङ) बुद्धिहीना: विनश्यन्ति।
2. (क) तेषां *त्रय:* शास्त्रपारङ्गता:।
   (ख) *विद्याया:* बुद्धि: उत्तमा।
   (ग) तदा क्षणं *तिष्ठ* त्वम्।
   (घ) तत् वयं *पूर्वदेशं* चलेम।
   (ङ) एष: *अस्माकं* चिरमित्रम्।
3. त्रय:—मम गृहस्य पुरत: *त्रय:* वृक्षा: सन्ति।
   एकत्र—सभायाम् अनेके जना: *एकत्र* भवन्ति।
   वृक्षात्—*वृक्षात्* पत्राणि पतन्ति।
   अवतीर्य—वानर: वृक्षात् *अवतीर्य* धावति।
   यथा—*यथा* व्यवहार: तथा सुखं लभ्यते।
4. एकदा = एक समय (once)
   समभागी = बराबर का हिस्सेदार (equal partner)
   अस्थीनि = हड्डियाँ (bones)
   उत्थाय = उठकर (getting up)
   तिष्ठतु = ठहरे (wait)

5. मनुष्य को विद्या से ही सुख मिलता है। अतः, विद्या का अर्जन करना चाहिए। किन्तु, बुद्धि के बिना विद्या व्यर्थ है। बुद्धि से रहित व्यक्ति सर्वथा कष्ट में रहता है। अतः, कहा गया है कि बुद्धि विद्या से बढ़कर है।

6.

क्रियापद	धातु	लकार	पुरुष	वचन
दास्यामि	दा	लृट	उत्तम	एकवचन
तिष्ठतु	स्था	लोट्	प्रथम	एकवचन
गच्छ	गम्	लोट्	मध्यम	एकवचन
करोमि	कृ	लट्	उत्तम	एकवचन
वसन्ति	वस्	लट्	प्रथम	बहुवचन

7. (क) सः बालकः शास्त्रविमुखः, किन्तु बुद्धिमान् आसीत्।
   (ख) मम विद्यां व्यर्था न कुरु।
   (ग) सुबुद्धि वृक्षात् अवतीर्य गृहम् अगच्छत्।
   (घ) अतः विद्यायाः बुद्धिः श्रेष्ठा अस्ति।
   (ङ) बुद्धिहीनः विनश्यति।

18. मधुबिन्दवः

• अभ्यास (Exercise) •

1. (क) अविवेकः परमापदां पदम्।
   (ख) श्रद्धावान् ज्ञानं लभते।
   (ग) विद्वान् सर्वत्र पूज्यते।
   (घ) लोभः पापस्य कारणम्।
   (ङ) छिद्रेषु अनर्थाः बहुलीभवन्ति।
2. (क) लालच पाप का कारण है।
   (ख) समय को बर्बाद करने पर विद्या कहाँ?
   (ग) अधकचरी विद्या खतरनाक है।
   (घ) विवेकहीनता घोर आपदाओं की जननी है।
3. संसर्गजा = संगति से (by association)
   पदम् = स्थान (abode)
   छिद्रेषु = त्रुटियों में (in shortcomings)
   श्रद्धावान् = निष्ठावान (a devoted person)
   सर्वत्र = सभी जगह (everywhere)
4. कुतः — भवान् कुतः आगतः ?
   सर्वत्र — ईश्वरः *सर्वत्र* अस्ति।
   कारणम् — लोभः पापस्य *कारणम्* अस्ति।
   लभते — श्रद्धावान् ज्ञानं *लभते*।
   भुज्यते — बालकेन अन्नं *भुज्यते*।

5.

शब्दरूप	**विभक्ति**
पापस्य	षष्ठी
श्रद्धावान्	प्रथमा
सुखानि	प्रथमा
दोषगुणाः	प्रथमा
छिद्रेषु	सप्तमी

6. विद्वान् सर्वत्र पूज्यते।

आचारः परमो धर्मः।

यथा क्रियते तथा भुज्यते।

अल्पविद्या भयङ्करी।

क्षणत्यागे कुतो विद्या।

7. (क) विद्वान् सर्वत्र पूज्यते।

(ख) निष्ठावान् हि ज्ञानं लभते।

(ग) सन्तोषः हि परमं धनम् अस्ति।

(घ) अल्पविद्या भयङ्करी।

(ङ) अस्माकम् आचरणं भद्रं भवेत्।

(च) समयः अमूल्यः अस्ति।

19. महादानी कर्णः

• अभ्यास (Exercise) •

1. (क) शक्रः ब्राह्मणवेषधारी अस्ति।
   (ख) कर्णः शक्राय कुण्डलाभ्यां सह कवचं ददाति।
   (ग) हुतं च दत्तं च सदा तिष्ठति।
   (घ) पादपाः कालपर्ययात् निपतन्ति।
2. (क) कर्णोऽहं, भवन्तं *नमस्करोमि*।
   (ख) *कुण्डलाभ्यां* सह कवचं ददामि।
   (ग) महत्तरां भिक्षां *याचे*।
   (घ) मुहूर्तकम् आरोहामि। *नेच्छामि* कर्ण! नेच्छामि।
   (ङ) तेन हि जित्वा *पृथ्वीं* ददामि।
3. (क) अहं *भवन्तं* नमस्करोमि।
   (ख) अहं *क्षीरं* पिबामि।
   (ग) यदि *भगवते* रुचितं स्यात्।
   (घ) *तुभ्यम्* अहं कुण्डलं ददामि।
   (ङ) *कुण्डलाभ्यां* सह कवचं ददामि।
4. (क) थोड़ी देर के लिए दूध पीऊँगा। नहीं चाहता हूँ, कर्ण!
   (Will drink milk for a while. I don't want, Karna!)
   (ख) तब धरती को जीतकर ही दे देता हूँ।
   (Then let me, having won the world, give it.)
   (ग) अग्नि में हवन किया हुआ एवं सुपात्र को दिया गया दान उसी तरह ठहरता है।
   (Those that are sacrified in fire and given in charity to deserving persons remain as they were.)
   (घ) अङ्गराज! नहीं देना चाहिए, नहीं देना चाहिए।
   (Oh king of Anga! Should not be donated, should not be donated.)

(ङ) शल्यराज! वारण (निषेध) न करें।
(Oh great Shalya! Please do not prohibit.)

5.

क्रिया	मूल धातु	लकार	पुरुष	वचन
ददामि	दा	लट्	उत्तम	एकवचन
याचे	याच्	लट्	उत्तम	एकवचन
करिष्यामि	कृ	लृट्	उत्तम	एकवचन
पठेत्	पठ्	विधिलिङ्	प्रथम	एकवचन
तिष्ठति	स्था	लट्	प्रथम	एकवचन

6.

शब्दरूप	मूल शब्द	विभक्ति	वचन
भिक्षाम्	भिक्षा	द्वितीया	एकवचन
भवते	भवत्	चतुर्थी	एकवचन
पादपाः	पादप	प्रथमा	बहुवचन
भवान्	भवत्	प्रथमा	एकवचन
पृथ्वीम्	पृथ्वी	द्वितीया	एकवचन

7. (क) कर्णः सूर्यस्य पुत्रः आसीत्।
(ख) इन्द्रः कर्णम् अयाचत।
(ग) कर्णः स्वकवचम् इन्द्राय अददात्।
(घ) दानेन तुल्यं किमपि नास्ति।
(ङ) दानिषु कर्णः श्रेष्ठः अस्ति।
(च) त्वं दयालुः भवेः।
(छ) अहम् एकं मुहूर्तमपि न स्थास्यामि।
(ज) इन्द्रः कर्णं प्रति छलम् आचरितवान्।
(झ) तस्मै किं न रोचते?

20. सुभाषितानि

• अभ्यास (Exercise) •

1. (क) सज्जनैः सह सङ्गमः कर्तव्यः।

(ख) शान्त्या तुल्यं तपः नास्ति।

(ग) नरः गुणेन स्पृहणीयः स्यात्।

(घ) येन जातेन वंशः समुन्नतिं याति तस्य जन्म सफलं भवति।

(ङ) तृष्णायाः परः व्याधिः नास्ति।

2. (क) सत् + जनः = सज्जनः

(ख) न + आदेयम् = नादेयम्

(ग) रक्तः + च = रक्तश्च

(घ) काव्य + अमृतम् = काव्यामृतम्

(ङ) वि + आधिः = व्याधिः

3. त्रयः—माता पिता गुरुश्च इति त्रयः देवाः सन्ति।

गुणेन—मनुष्यः गुणेन पूज्यः भवति।

न—अहं ग्रामं न गमिष्यामि।

येन—येन तत् कथितम्, तेन तत् कृतम्।

सज्जनैः—सज्जनैः आदर्शाः रक्षणीयाः।

4. (क) द्वे बालिके धावतः।

(ख) को मृतः न जायते।

(ग) वृक्षस्य द्वे फले स्तः।

(घ) रूपेण युक्तः नरः गर्वितः भवति।

(ङ) महताम् एकरूपता कुत्रास्ति?

5. संसारसुखवृक्षस्य द्वे एव रसवत्फले।
सम्पत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता।
परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते।
गुणेन स्पृहणीयः स्यात् न रूपेण युतो नरः।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम्।

6. (क) सन्तोष से बढ़कर सुख नहीं है।
(ख) गुण के कारण व्यक्ति का परिचय होता है, न कि रूप के कारण।
(ग) अच्छे दिनों में एवं बुरे दिनों में बड़ों की एकरूपता रहती है।
(घ) लोभ से बढ़कर कोई रोग नहीं ।

7. (क) सन्तोषात् परं महत् सुखं किमपि नास्ति।
(ख) अस्य संसारस्य द्वे मधुरफले स्तः।
(ग) उदयकाले अस्तकाले च सूर्यः रक्तवर्णीयः भवति।
(घ) लोभात् परः व्याधि न आसीत।
(ङ) सज्जनैः सह सङ्गतिः करणीया।
(च) वयं गुणवन्तः भवेम।
(छ) गुणाः सर्वत्र पूज्यते।
(ज) क्रोधसमः कश्चित् रिपुः नास्ति।